

Urszula Jęczeń

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4523-7322>

e-mail: urszula.jeczen@mail.umcs.pl

Opis w diagnozie logopedycznej oligofazji

Description in the logopaedic diagnosis of oligophasia

Opis – malowanie rzeczy dla uszu za pomocą dźwięku
(Piis de 1785: 3 za: Witosz 1997: 20)

Abstrakt

Artykuł dotyczy opisu mówionego w wykonaniu dorosłych mężczyzn z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu znacznym. W logopedycznej sytuacji diagnostycznej to właśnie teksty mówione są najczęściej przedmiotem analizy. Opis jest formą wypowiedzi trudniejszą niż opowiadanie, wymaga bowiem znacznego zaangażowania intelektualnego nadawcy. Poprzez odwołanie się do normatywnych cech opisu możemy z łatwością wskazać te deskrypcje, które nie realizują procedur świadczących o nabytej sprawności narracyjnej. Wyniki badań pokazują, że dorośli mężczyźni z niepełnosprawnością w stopniu znacznym nie opanowali struktury wypowiedzi i „interakcyjnej techniki jej realizacji” (Grabias 2021: 18). W przypadku zaburzenia mowy, jakim jest oligofazja, opanowanie tejże struktury jest z reguły ogromnym problemem i koresponduje z trudnościami natury poznawczej i językowej. Pomimo licznych ograniczeń, badani są w stanie współkonstruować dyskurs, chociaż powstała wypowiedź narracyjna nie spełnia wymogów opisu.

Słowa kluczowe: opis, opis mówiony, niepełnosprawność intelektualna w stopniu znacznym, części składowe opisu

Abstract

The article is concerned with the oral description provided by adult males with a severe intellectual disability. In logopaedic diagnostics, the object of analysis often assumes the form of oral texts. Description is a form of utterance that is more difficult than narrative because it requires considerable intellectual involvement on the part of the sender. By referring to the normative features of description we can easily indicate descriptions that do not follow the procedures that are said to demonstrate the acquired narrative competence. The study results show that adult males with a severe intellectual disability have not learned the structure of this kind of utterance and the “interactive technique of its realization” (Grabias 2021: 18). In the case of oligophasia, which is a speech disorder, it is usually an immense problem to acquire this structure, a problem that is connected

with cognitive and linguistic difficulties. Despite numerous limitations, the participants of the study were able to co-construct discourse, although the produced narrative utterances did not meet the requirements of description.

Keywords: description, oral description, severe intellectual disability, components of description

Czym jest opis?

Opis jest jedną z form wypowiedzi narracyjnych – obok opowiadania i dialogu. Te trzy formy wypowiedzi „stanowią naturalne wyposażenie ludzkiego umysłu i są sposobem człowieka na istnienie” (Grabias 2021: 17). Opis postrzegany jest jako „jedna z form podawczych¹ w utworze literackim” (Sierotwiński 1986: 164). Należy do elementarnych form wypowiedzi (Dobrzańska 1992). Systematyczne badania nad wyznacznikami opisu prowadzone były przez Bożenę Witosz. Jej zdaniem (1997: 56, 132) „opis jest tekstem, którego nadawca orzeka o X tak, że orzeka wyłącznie o cechach X – cechach inherentnych X i cechach X w relacji do Y (X jest jakiś). [...] Tekst opisu reprezentuje zawsze jakiś porządek, [...] opis jest gatunkiem mowy, który wyróżnia się wieloma regułami strukturalizującymi²”. Janusz Sławiński (2000: 222), który w swoim szkicu zajmuje się opisem jako składnikiem literackiego tekstu narracyjnego, stawia następującą hipotezę: „opis stanowi bardziej elementarną formę wypowiedzi narracyjnej niż opowiadanie”. Zdaniem Stanisława Grabiasa zaś umiejętność tworzenia opisu, gospodarowania przestrzenią, jest znacznie trudniejsza niż „budowanie następstw czasowych w opowiadaniu” (Grabias 2021: 27), dlatego wykształca się dopiero około dziesiątego roku życia.

Jak pisze Bożena Witosz (1996: 20): „za modelową strukturę opisu uznaje się wyliczenie – najprostszą i najmniej restrykcyjną konstrukcję syntaktyczną, dopuszczającą możliwość amplifikacji, intruzji i inwersji bez naruszania sensu całości struktury”. Badaczka uważa, że opis obiektu obejmuje jego

¹ W odwołaniu do rozważań Ewy Wolańskiej i Adama Wolańskiego (2019: 211–225) „forma podawcza stanowi sposób językowego utekstowienia określonych treści pozajęzykowych” (s. 211). Samo pojęcie „formy podawczej zostało zapożyczzone z teorii literatury od Stefanii Skwarczyńskiej, która mianem tym określała nadrzędne struktury organizujące dzieła literackie i paraliterackie, takie jak opowiadanie, opis, monolog, dialog itp.” (Skwarczyńska 1954: 316–392), za: Wolańska, Wolański 2019: 211). Aleksander Wilkoń (2002: 224), mówiąc o formach podawczych tekstu, wymienia: narrację – opis – komentarz.

² Najbardziej całościowego opracowania opisu jako kategorii dzieła literackiego oraz opisu jako gatunku (typu) tekstu (wypowiedzi) występującego samodzielnie lub stanowiącego strukturalną część innego gatunku realizowanego w oficjalnych i nieoficjalnych interakcjach językowych dokonała Bożena Witosz (1997).

nazwę, wyliczenie części składowych, określenie związków przestrzennych i relacji między nimi, ponadto wymienienie i waloryzację obiektu i jego części (tamże: 25). W wypowiedzi, jaką jest opis, winien obowiązywać pewien porządek, tzw. „semantykę przestrzeni w języku fundują: trójwymiarowość przestrzeni percepcji (relacje góra: dół, przód: tył, prawo: lewo); odległość (relacje blisko: daleko); graniczność (relacje wewnątrz: zewnątrz); pozycja podmiotu percepcyjnego” (Piętkowa 1989: 45).

Francuski teoretyk literatury Philippe Hamon (1972: 465) we wstępie do swoich rozważań w następujący sposób różnicował opis i opowiadanie:

Czytelnik natychmiast rozpoznaje opis: odbija on jaskrawo od opowiadania, opowiadanie „zatrzymuje się”, sceneria „przechodzi na pierwszy plan” itd. Jednakże ten sam czytelnik nie potrafi zdefiniować opisu jako odrębnej jednostki na podstawie ścisłych kryteriów formalnych i/lub funkcjonalnych; jedyne bowiem kryterium, jakim się posługuje, odwołuje się na ogół mgliście do innych pojęć (opis opisuje rzeczy, a opowiadanie wydarzenia), lub jest to kryterium morfologiczne (opis miałby się posługiwać przymiotnikami, a opowiadanie czasownikami).

Aleksander Wilkoń wyróżnił dwa rodzaje realizacji językowej: 1) semantyczne typy wypowiedzi, do których zalicza narrację (opowiadanie) i deskrypcję (Wilkoń 2002: 109–176) oraz 2) formy podawcze tekstu: monolog i dialog (Wilkoń 2002: 180–186; por. Galilej 2017: 165). Ten sam autor określił opis jako „strukturę językową o wiele bardziej złożoną od narracji [...]” (2002: 135), chociażby z następującego powodu, iż „opis dysponuje wielką ilością środków językowych i różnymi ich kombinacjami” (2002: 135). Jak zauważa badacz: „opis ze swej struktury jest spójny, jeśli opiera się na jakimś ładzie, który może być zbudowany z wielu czynników, np. połączenie punktów widzenia jakiegoś wycinka rzeczywistości (np. z góry, z przodu, z lewa...) z wiedzą o tej rzeczywistości” (2002: 157). W zależności od tego, czy na pierwszy plan wysuwają się zjawiska dynamiczne, rozwijające się w czasie, czy statyczne, rozmieszczone w przestrzeni, wyróżnia się dwie podstawowe formy: opis i opowiadanie (Głowiński i in. 1998: 358–359), za pomocą których narrator ukazuje świat przedstawiony. W badaniach Danuty Ostaszewskiej (1991: 63) „opisy statyczne (synchroniczne) to opisy, w których obiekty lub ich cechy przedstawione są w »zerowej« perspektywie czasowej. Brak tu określonego czasowego następstwa, występuje natomiast sytuacja względnej czasowej równowagi. Na pierwszy plan w tego typu funkcjonalnych kontekstach wysuwa się perspektywa przestrzenna, pozwalająca porównać takie opisy do malarskich obrazów, utrwalających szereg odrębnych epizodów”. Opis łączy dwie nakładające się na siebie figury stylistyczne: „wyliczenie z hierarchią składników (najważniejsze na początku, najmniej ważne na końcu wyliczenia)” (Wilkoń 2002: 156). Jak pisze Cecylia Galilej: „cechą znaną dla

opisu statycznego, odróżniającą go od dynamicznego, jest fakt, że opisywane wydarzenia nie wynikają jedno z drugiego, lecz są równorzędne wobec siebie” (Galilej 2017: 165).

Inną kwestią poruszaną przez badaczy jest zwrócenie uwagi na potrzebę znacznego zaangażowania intelektualnego nadawcy. Według Bożeny Witosz (1997) w potocznej świadomości wiąże się to z charakterystyką czegoś lub kogoś za pomocą wyliczenia możliwie najpełniejszej listy jego atrybutów. Ponadto, w tekstach mówionych, kiedy brakuje czasu na przemyślenia, zaobserwować można tendencję, którą można określić jako „ucieczka od opisu” (tamże: 109). W logopedycznej sytuacji diagnostycznej to właśnie teksty mówione są najczęściej przedmiotem analizy. Dane z analiz opisów w tekstach mówionych przeprowadzone przez Bożenę Witosz (1997) pokazują m.in: odejście od deskrypcji poprzez posługiwanie się nazwą własną przedmiotu w miejsce jego opisywania. Według autorki „posługiwanie się nazwą przedmiotu zwalnia od obowiązku jego dalszej charakterystyki” (tamże: 110). Do innych zabiegów stosowanych w nieoficjalnych opisach mówionych zaliczyć możemy posługiwanie się konstrukcjami porównawczymi w postaci zdań porównawczych, ujawniających relacje podobieństwa oraz zaimków: „ten”, „taki”, „ta”, „taka” (tamże: 111).

Wykładnikami kategorii opisu są najczęściej przymiotniki, w dalszej kolejności występują rzeczowniki, przysłówki i wyrażenia przyimkowe.

W ujęciu Ewy Wolańskiej i Adama Wolańskiego (2019: 218) „opis służy prezentacji obiektu – człowieka, przedmiotu, zjawiska, sytuacji itp. – przez podanie jego części składowych, ich właściwości oraz wzajemnych związków. Autor opisu, dokonując analizy wyodrębnionego z rzeczywistości pozajęzykowej obiektu, musi uchwycić jego strukturę, rozpoznać najważniejsze elementy składowe i ich właściwości, by w efekcie dokonać jego scalenia”. Zdaniem autorów zasadniczą rolę odgrywają formy językowe nazywające części składowe obiektu i charakteryzujące jego właściwości oraz statyczne relacje przestrzenne realizowane poprzez użycie: przyimków, wyrażen przyimkowych, przysłówków lokatywnych oraz zaimków przysłownych. Porządek gwarantuje zastosowanie kryterium ważności od elementu najważniejszego do najmniej ważnego lub kryterium odległości (najpierw elementy bliższe, potem dalsze) (tamże: 219–220). Jak podają autorzy, nazwa „obektu zajmuje także pozycję inicjalną w opisie człowieka. Punkt wyjścia do portretowania danej osoby może stanowić nazwa własna (imię i/lub nazwisko), nazwa gatunkowa (np. kobieta, starzec, dama), nazwa pospolita, zaimek osobowy lub nieokreślony. Wyodrębnienie obiektu z przestrzeni i nazwanie go skupia uwagę odbiorcy i pozwala rozwijać tekst. Wskazuje, wokół czego będzie się rozgrywała treść opisu” (Krauz 2001: 381–385 za: Wolańska, Wolański 2019: 220).

Opis, obok opowiadania i charakterystyki, jest jedną z podstawowych form wypowiedzi. Z perspektywy dydaktycznej Maria Nagajowa podaje następującą definicję opisu: „szkolna forma wypowiedzi, mająca kilka odmian, znacznie różniących się między sobą ze względu na przedmiot i funkcję opisu. Biorąc pod uwagę przedmiot opisu, wyróżniamy następujące jego odmiany: opis przedmiotu, wyglądu człowieka, sytuacji oraz opis doznań wewnętrznych. Jeśli weźmiemy pod uwagę funkcje, jakie realizujemy za pomocą tej formy wypowiedzi, to należy zwrócić uwagę na funkcję, która usprawnia percepcję rzeczywistości oraz na sprawność w zakresie informowania o czymś lub o kimś” (Nagajowa 1990: 133).

Opis to podstawowa forma wypowiedzi, nie tylko w kontekście edukacyjnym, która służy prezentacji rzeczywistości ujmowanej przede wszystkim poprzez zmysły. Opowiadający zdaje relację z tego, co widzi, co czuje lub czego dotyka. W literaturze pięknej opis uznawany jest za podstawowy, oprócz opowiadania, składnik narracji. W praktyce szkolnej natomiast jest on samodzielną formą wypowiedzi, która może przybierać różne odmiany (Dereń 2005: 145). W odróżnieniu od opowiadania wymaga użycia innego zasobu leksykalnego, do redagowania opisu wykorzystuje się bowiem słownictwo statyczne, tj. rzeczowniki i przymiotniki, a z czasowników te, które oznaczają stany rzeczy („jest”, „leży”, „znajduje się”, „zwisła”). Opowiadanie zaś wymaga słownictwa dynamicznego, tzn. przede wszystkim czasowników (tamże: 148). Opis jest formą wypowiedzi trudniejszą niż opowiadanie. Wynika to m.in. z jego wymuszonego obiektywizmu, podczas gdy w opowiadaniu uczeń – oddając przeżycia i wrażenia własne lub swojego bohatera – jest osobiście zaangażowany w wypowiedź (tamże: 158).

Opis w badaniach logopedycznych

We współczesnych badaniach logopedycznych temat narracji powraca wielokrotnie, zwłaszcza w pracach dotyczących opisu sprawności narracyjnych w kontekście oceny interpretowania rzeczywistości oraz realizacji makro- i mikrostruktury tekstu. Rozważania poświęcone temu zagadnieniu pojawiają się w tekstach dotyczących umiejętności narracyjnych dzieci rozwijających się typowo oraz w zaburzeniach mowy³. Jest to zatem zagadnienie

---

³ Logopedia, podobnie jak inne dyscypliny wiedzy, podejmuje badania nad narracją przede wszystkim ze względu na specyfikę zaburzeń komunikacji językowej w poszczególnych jednostkach patologii mowy. Logopedia sięgnęła do narracji ze względu na potrzebę opisu i oceny wiedzy zawartej w umyśle osoby badanej. Badania nad narracją są prowadzone na gruncie logopedii w odniesieniu do różnych zaburzeń językowych. Przede wszystkim

ważne, pozwalające pogłębić wiedzę na temat nabywania kompetencji narracyjnej w warunkach prawidłowego rozwoju i poznać przyczyny niepowodzeń w tworzeniu tekstów narracyjnych w zaburzeniach mowy. Dzięki poczynionym – na gruncie literatury przedmiotu – zabiegom w zakresie opisu „normatywnych cech gramatycznych, leksykalnych, stylistycznych i gramatycznych narracji, opisu [...] można np. wspomóc prace nad tworzeniem logopedycznych narzędzi do badania różnych form dyskursu, jak również ulepszyć metody rozwijania bądź przywracania utraconych umiejętności narracyjnych, opisowych” (Wolańska, Wolański 2019: 212).

Umiejętność tworzenia narracji w formie opisu została omówiona m.in. w pracach Anety Domagały (2001: 133–148) oraz Stanisława Grabiasa (2015: 13–35; 2021: 13–29). Na drodze poszukiwań cech właściwych opisowi sformułowano „standardy”, którym teksty opisu podlegają. W badaniach tych ocena obejmowała następujące elementy strukturalne tekstu: 1) generalizacja zdarzeń: stosowanie formuł rozpoczynających opis i pozwalających na prezentowanie treści opisywanych zdarzeń, np.: „obrazek przedstawia”, „na tym obrazku widać” itp.; 2) przestrzenność: treść opisu jest ustrukturyzowana hierarchicznie w plany zdarzeń (Grabias 2015: 2021); zagospodarowanie przestrzeni obrazka, tzn. pokazanie usytuowania przestrzennego elementów budujących rzeczywistość względem siebie i w odniesieniu do części obrazka (Domagała 2001); 3) prezentatywność zdarzeń: zdarzenia dzieją się w określonych planach przestrzeni i są ujmowane zgodnie z doświadczeniem mówiącego (Grabias 2015, 2021); poinformowanie odbiorcy, jaki wycinek rzeczywistości został przedstawiony na obrazku, jakie elementy składają się na tę rzeczywistość oraz charakterystyka tych elementów (Domagała 2001); 4) atemporalność: zatrzymanie czasu narracji w ramie „teraz”, nazywając czynności i stany uchwycone w przebiegu ich trwania i je charakteryzujące (Domagała 2001).

Z badań należy wymienić również opracowanie Ewy Dziecioł-Chlibiuk (2019: 327–350) na temat realizacji struktury opisu na podstawie wypowiedzi ustnych i pisanych osób z uszkodzonym słuchem oraz Urszuli Jęczeń i Olgi Rękawek (2023: 49–66). Przywołany artykuł dotyczy opisu jako formy wypowiedzi pisanej na przykładzie wypowiedzi/tekstów uczniów z niepełnosprawnością w stopniu lekkim oraz wypowiedzi mówionej, w przypadku której analiza oparta została na realizacji takich procedur, jak: generalizacja zdarzeń, przestrzenność, prezentatywność, atemporalność.

---

opowiadania i opisu. Pokazuje to bogata literatura przedmiotu, np.: Borkowska 1998; Domagała 2001, 2015; Grabias i in. 2002; Woźniak 2005; Pluta-Wojciechowska 2011; Kozera-Wierchoś 2015; Ciszewska-Psujek 2020; Maciejewska (red.) 2021; Kozłowska 2021; Szypra 2023.

Metody, narzędzia badawcze oraz charakterystyka badanych

Temat niniejszego artykułu wyrasta z obserwacji poczynionych na marginesie badań logopedycznych dotyczących sprawności narracyjnych oraz przekonania, że istnieje potrzeba analizy tegoż zagadnienia w przypadku zachowań językowych osób z niepełnosprawnością intelektualną.

Osoby z niepełnosprawnością intelektualną doświadczają licznych trudności w zakresie umiejętności językowych. Jak pokazują badania (Nartowska 1980; Zalewski 1992; Nadolska 1995; Minczakiewicz 1997; Rakowska 1997, 2003; Tarkowski 1999; Michalik 2006; Kaczorowska-Bray 2012, 2017; Wątołek 2014), mają one trudności na płaszczyźnie składniowej, leksykalnej, semantycznej, fleksyjnej oraz artykulacyjnej. Trudności leksykalne i gramatyczne sprawiają, że wypowiedzi osób z niepełnosprawnością intelektualną są mało precyzyjne, ubogie pod względem treściowym, a często nawet nielogiczne. Trudnościom językowym towarzyszą utrudnienia komunikacyjne w zakresie form narracyjnych. Wyjątkowe problemy wywołują sytuacje, kiedy pojawia się konieczność wypowiedziania się na tematy oderwane od tego, co dzieje się tu i teraz. Charakterystyczna jest nadmierna „przerzutność zainteresowań dziecka, które nie wyczerpując danego wątku, rozpoczyna nowy. Opis zdarzeń jest płytki i najczęściej ograniczony do wymienienia tego, co przyciągnęło uwagę narratora” (Kaczorowska-Bray 2017: 145). Często brakuje wskaźników zespolenia tekstu i płynności w przechodzeniu od jednego wypowiedzenia do kolejnego. Na gruncie polskim umiejętności narracyjne dzieci z diagnozą lekkiego stopnia niepełnosprawności były analizowane m.in. przez Józefę Bałachowicz (1995), Halinę Nadolską (1995), Anetę Domagałę (2001: 133–148) i Agnieszkę Wątołek (2014). Porównując wyniki badań z trzech grup (dzieci z niepełnosprawnością w stopniu lekkim, umiarkowanym i znacznym), Katarzyna Kaczorowska-Bray (2017) ustaliła, iż stopień możliwości intelektualnych badanych wpływa na długość tworzonych przez nich tekstów, zasób słownictwa czynnego oraz poziom złożoności składniowej wypowiedzi. Najslabiej w badanych próbach wypadły dzieci z niepełnosprawnością w stopniu znacznym.

Według Ewy Kudłacik (2002) dzieci z głębszą niepełnosprawnością intelektualną rozumieją słowa z życia codziennego, szczególnie te, które towarzyszą stałym czynnościom. Mowa rozwija się z opóźnieniem. Ich wypowiedzi tworzone są ze zdań prostych z licznymi agramatyzmami, zaś porozumiewanie z tymi osobami jest utrudnione ze względu na ograniczony zasób słownictwa i brak pojęć abstrakcyjnych.

Niniejszy artykuł omawia jeden semantyczny typ wypowiedzi, jakim jest opis w dwóch odsłonach: statyczny (portret królowej) i dynamiczny (rodzinny obiad). Materiał do wstępnego omówienia charakterystycznych cech opisu pochodzi z wypowiedzi pięciu mężczyzn z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu znacznym (IQ według ICD-10 – 20–34; wiek umysłowy – od 3 do poniżej 6 lat). Wszyscy badani byli osobami dorosłymi w wieku, odpowiednio: B = 37 lat, A = 37 lat, Ł = 29 lat, R = 43 lata i G = 25 lat⁴. U żadnej z badanych osób nie współwystępują zaburzenia sprzężone z niepełnosprawnością intelektualną. W doborze grupy uwzględniono dane z obserwacji zachowań językowych, szczególnie ich sprawności interakcyjnych, sprawności dialogowych oraz językowych sprawności społecznych. U wszystkich badanych w diagnozie logopedycznej orzeczono oligofazję⁵. Były to osoby zdrowe fizycznie, podczas badania cechowała je dobra kondycja psychiczna.

Narzędziem badawczym były dwa obrazki⁶. Dzięki obrazkom nadawca wypowiedzi miał „gotowe” treści, które wymagały od niego werbalizacji. Ponadto skonstruowany w takich warunkach „opis z obserwacji daje badającemu możliwość oceny tekstu pod względem adekwatności przekazywanych informacji oraz pozwala na analizę porównawczą wypowiedzi osób badanych” (Domagała 2001: 135). Materiał uzyskano drogą ustną. Sytuację badawczą zorganizowano w taki sposób, aby pojawiła się dodatkowa przesłona zasłaniająca obrazek przed wzrokiem odbiorcy wypowiedzi. Miało to na celu zaangażowanie nadawcy w tworzoną przez siebie wypowiedź⁷. W opisywanej sytuacji eksperymentalnej nie uniknięto zachowań, kiedy badani mężczyźni

---

⁴ Ze względu na politykę prywatności w artykule pojawiły się tylko inicjały imion badanych.

⁵ Oligofazja rozumiana jako zaburzenie mowy, którego wyznacznikiem są trudności w opanowaniu systemu językowego oraz zasad użycia języka, co w efekcie utrudnia, a czasami uniemożliwia budowanie i rozumienie wypowiedzi (por. na ten temat Mirecka, Kowal 2018: 15–38).

⁶ Bazę materiałową artykułu stanowią teksty ustne powstałe na podstawie dwóch obrazków: https://it.wikipedia.org/wiki/File:Callegari,_Giovanni_Battista_-_Ritratto_di_Maria_Luigia_duchessa_di_Parma.jpg (link do obrazka). Dzieło przedstawiające Portret Marii Luigi austriackiej pędzla Giovana Battisty Borghesiego to obraz olejny na płótnie (252 x 198 cm) wykonany około roku 1837–1839 i zachowany w Galerii Narodowej w Parmie; <https://www.simplemost.com/should-you-have-pay-thanksgiving-dinner/>

⁷ Podejście do narracji jako wypowiedzi tworzonej jedynie przez nadawcę zostało poddane krytyce w pracach Grace Wales Shugar (1975, 1995) i Barbary Bokus (1978, 1985, 1991). Badaczki podkreślały, że opowiadania dziecięce są konstruowane w procesie interakcji mówiący – słuchacz i postulowały analizowanie wypowiedzi narracyjnej nie jako monologu, ale jako pewnego wspólnego osiągnięcia uczestników sytuacji wypowiedzi (Dudzic 2008: 235). Zgromadzony w takich okolicznościach zadaniowych materiał empiryczny w postaci opowiadania nie odzwierciedla – zdaniem autorek – w pełni spontanicznych i indywidualnych osiągnięć dziecka w rozwoju kompetencji narracyjnej, jest

występowali w roli narratora w interakcji z osobą badającą, która w pewnym zakresie „wyznaczała” sposób konstruowania tekstu opisu, a czasami modyfikowała realizowaną wypowiedź. Opisy powstały zatem we wspólnym polu działania, biorąc jednak pod uwagę fakt, że badani mężczyźni mieli diagnozę niepełnosprawności intelektualnej w stopniu znacznym, w tak nakreślonych warunkach narracji mogli czuć się bardziej pewnie w interakcji z osobą badającą, która stawiała przed nimi nowe zadania do wykonania⁸.

Analiza wyników badań

Zaprezentowane w niniejszym artykule wypowiedzi⁹ zostaną przedstawione w określonym porządku. Wypowiedzi poszczególnych osób zamieszczono w tabeli, zaś pod nią dokonano analizy. Kryteria i sposób oceny umiejętności tworzenia narracji w formie opisu zostały zaczerpnięte z prac m.in.: Anety Domagały (2001: 133–148), Stanisława Grabiasa (2015: 13–35; 2021: 13–29) oraz Ewy Wolańskiej i Adama Wolańskiego (2019: 211–225).

Tabela 1. Deskrypcje badanych

Osoba badana	Opis postaci – portret królowej	Opis sytuacyjny – rodzinny obiad
1	2	3
B = 37 lat	<i>Dama, ubrana w sukienkę, rękawiczki, koronę ma, naszyjniki, takie coś na sukience ma, już, tyle. (Kim jest ta kobieta?) Królowa. (Dlaczego uważasz, że jest to królowa?) Ma koronę. Ma taką szarfę taką tutaj. Na tej... (Czy obecnie możemy spotkać tak ubrane kobiety?) Tylko w historii było. (Kiedy według Ciebie mógł powstać ten obraz?) To jeszcze jak nas na świecie nie było chyba. (W jaki sposób zatytułowałbyś ten obraz?) Nie wiem.</i>	<i>Na obrazku oni coś jedzą, jakieś mięso czy... jedzą. Jakies śniadanie jest czy... Tutaj na pierwszym tym, dziadek, a babcia, wnuczki i wnuk chyba. (A gdzie oni się znajdują?) To chyba jakieś muzeum, w muzeum pewnie są. (Dlaczego muzeum?) Tutaj widać takie... stara lampa jest, stara szafa i świecznik. (O jakiej porze dnia ci ludzie jedzą posiłek?) Chyba zima, tak mi się wydaje, że zima (Dlaczego?) Nie wiem. Po południu.</i>

„raczej odbiciem określonego typu kompetencji komunikacyjnej dziecka w danym kontekście sytuacyjnym” (Shugar, Bokus 1988: 25).

⁸ W ocenie Małgorzaty Kościelskiej (1995) dzieci z niepełnosprawnością intelektualną były bardziej aktywne językowo w sytuacji oddzielnej percepcji obrazka z nieoceniającym dorosłym. Podobne prawidłowości wskazała Aneta Domagała (2001: 133–148). Na temat współtworzenia tekstu narracyjnego przez dziecko i osobę dorosłą odnajdziemy w artykule Urszuli Jęczeń i Małgorzaty Sroki (2023: 225–247).

⁹ Część materiału językowego została zebrana na potrzeby pisanja pracy dyplomowej. Autorka składa podziękowania Pani Małgorzacie Staniak za jego udostępnienie.

cd. tabeli 1

1	2	3
A = 37 lat	<p><i>Lata 30? Królowa siedzi sobie, na tronie i trzyma jakąś gałąź. (Jak wygląda?) Zielona. Ma suknię białą, w żółte te kwiatki, ma rękawiczki białe, szal niebieski, naszyjnik z koronek, kolczyki ma, koronę. (Czyli kim jest ta kobieta?) Królową. (Czy obecnie można spotkać takie kobiety na ulicach?) Nie. (A dlaczego?) To kiedyś było tak. Z dawnych, w latach 30. (Potrafisz nadać tytuł temu obrazkowi?) Nie wiem, nie kojarzę nic z tego.</i></p>	<p><i>Rodzinka siedzi przy stole. Mama trzyma dziecko, tata coś tam robi, to znaczy dziadek. Szczotkę trzyma dziadek, babcia coś tam nakłada na talerzach, tata je, córka siedzi obok. Jakieś pomarańcze, nakryte do stołu, jakieś jajka są tutaj też, świecznik jest, woda. (Gdzie zostało wykonane to zdjęcie?) W mieszkaniu. (Po czym poznajesz, że to mieszkanie?) Pokój jest tutaj. Wieczorem (Dlaczego wieczorem?) Bo świeczka jest, są. Tak, jak jest rodzinka. (Potrafisz nadać tytuł temu obrazkowi?) Wigilia.</i></p>
Ł = 29 lat	<p><i>Królowa. Siedzi na tronie, no i siedzi w pałacu (A jak wygląda?) Sukienka, rękawiczki, nosi koronę. Siedzi na tronie, patrzy. (To kim jest ta kobieta, jak myślisz?) Elżbieta II. (Myślisz, że to Elżbieta II?) No. (A dlaczego tak myślisz?). [Brak odpowiedzi]. (A gdzie obecnie można spotkać takie osoby?) W tych czasach nie, ale w pałacu. (Jak myślisz, czy to jest portret z dawnych lat, czy zdjęcie zrobione w naszych czasach?) Stare. (W jaki sposób zatytułowałbyś ten portret?) Siedzi i patrzy.</i></p>	<p><i>Obiad jedzą, rozmawiają, a ten kroi kurczaka. Ciężko powiedzieć. Matka z dzieckiem, dziecko, jeszcze tamte siedzi. (Jeszcze chciałbyś coś powiedzieć?) Oni jedzą, więc. (Gdzie zostało wykonane to zdjęcie?) W domu. (A w jakiej porze dnia?) W październiku. (Czy rano, czy wieczorem, czy po południu?) Po południu. (Dlaczego?) Bo tak to jest. Czasami jem z tatą. (Nadaj tytuł temu obrazkowi) Rodzinne spotkanie.</i></p>
R = 43 lata	<p><i>Królewna, siedzi na tronie. (Jak wygląda?) Młodo. (W co jest ubrana?) Taką opaskę i w spódnicy jest ubrana. (Coś jeszcze?) I coś jeszcze... kukły... kukły jakieś trzyma. (Kim jest ta kobieta?) Królewną. (Po czym poznajesz, że jest ona królewną?) Bo ma koronę. (A czy obecnie można spotkać takie osoby?) Chyba nie. (Z jakich czasów to zdjęcie może pochodzić?) Nie wiem. Dawne. (Czy potrafisz nadać tytuł) Królewna.</i></p>	<p><i>Tutaj, a tutaj jedzą posiłek. To jest na święta pewnie. (Kogo widzisz na tym obrazku?) Yyy jakąś rodzinę. Mama, tata, dzieci, mąż i żona. (Gdzie zostało wykonane to zdjęcie?) Gdzieś w domu. (Po czym to poznajesz?) Są te... meble. (A w jakiej porze dnia?) Lato. (Nie w porze roku, tylko porze dnia.)... (Rano, po południu, czy wieczorem?) Po południu. (Dlaczego po południu?) (Nadaj tytuł) Tytuł, tytuł... yyy rodzina je obiad.</i></p>
G = 25 lat	<p><i>No okej, to tak, widzę Panią yyy na pewnym krześle, nie, przepraszam, na tronie eee, która ma na sobie koronę, yyy, ładną sukienkę, no jakieś tam rękawiczki, chyba zimowe, nie wiem. Ma jakąś wstęgę yyy jakieś coś tam wisi i w ręku trzyma yyy, co ona tu trzyma, no jakiś wianek, jakieś nie wiem co to może być, nie mogę tego określić. (Czy chcesz coś dodać?) Jest rozstawiona, coś takiego. (A kim jest ta kobieta?) Ona jest jakąś</i></p>	<p><i>Widzę tu rodzinę, która, no, siedzi przy stole. No i coś tam jedzą. No jakiś tam Pan kroi kurczaka, wokół niego są talerze, mnóstwo jakichś takich ozdób. Eee z tyłu, za tym Panem, eee, stoi świecznik, no i duża szafa. Eeee, co mogę jeszcze opisać. Widzę rodzinę, która chyba coś świętują, nie mam pojęcia. (Gdzie zostało wykonane to zdjęcie?) Nie wiem, to chyba jakiś zwyczaj, ale takie rzeczy panują chyba w Anglii gdzieś. (W jakim</i></p>

cd. tabeli 1

1	2	3
	<p><i>królową. (Dlaczego tak myślisz?) Bo ma na głowie koronę i jakiś tam na szyi, jakieś naszyjniki, coś tam. (A czy obecnie można spotkać takie osoby, np. na ulicy?) Raczej nie. (A dlaczego?) Nie wiem, były na przykład w średniowieczu albo nie wiem gdzieś, no ze średniowiecza. (Czy potrafisz nadać tytuł?) Może to też być królowa Anglii, Elżbieta II.</i></p>	<p>pomieszczeniu to zdjęcie zrobiono?) <i>No myślę, że chyba jakaś kuchnia czy coś. (Po czym poznajesz, że to kuchnia?) Z różnym jedzeniem. (A o jakiej porze dnia zrobiono to zdjęcie?) Myślę, że chyba... nie wiem, jakiś wspólny obiad, tak mi się wydaje. Nie wiem jak to określić. (Czy ty jadasz obiad w taki sposób?) Niekoniecznie. (A w jaki?) Nie wiem jak to określić, po prostu mam za mały stół w kuchni. (Nadaj tytuł) Spotkanie przy stole.</i></p>

Źródło: opracowanie własne.

Jak pokazuje powyższa tabela, podstawowym wyznacznikiem wypowiedzi jest stosunkowo uboga ilość tekstu. Podczas realizacji opisu sytuacyjnego (R = 43 lata) pojawiły się jedynie takie czasowniki jak: „jedzą”, „je”, „są”. Wypowiedź sprowadza się jedynie do wyliczenia cech opisywanej sytuacji. Dorośli mężczyźni z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu znacznym zarówno w przypadku „opisu postaci”, jak i opisu „rodziny przy stole” wskazali jedynie najistotniejsze elementy obrazka. Rzadko pojawiały się w tekstach nazwy ogólne, rzeczownik „rodzina” został użyty przez trzy osoby, w tym jedno zdrobnienie „rodzinka”, wynikające najprawdopodobniej z użycia formy potocznej. Jeśli chodzi o nazwy członków rodziny, mężczyźni posługiwali się określeniami wskazującymi na typ pokrewieństwa: „mama”, „tata”, „dziadek”, „wnuki”, „maż”, „żona”, pojawiły się także leksemy: „pan” i „ten”. Co do określenia miejsca, w którym spożywany jest rodzinny obiad, badani podali nazwę dopiero w odpowiedzi na pytania pomocnicze, naprowadzające. Odpowiedzieli prawidłowo z wyjątkiem jednej osoby, która stwierdziła, że obiad jest spożywany w „muzeum”. Tego typu stwierdzenie mogło pojawić się w związku z wystrojem pomieszczenia: „stara szafa” oraz „świecznik”.

Punktem wyjścia do portretowania danej osoby – w przypadku zaprezentowanych wypowiedzi – była „nazwa gatunkowa” (por. Wolańska, Wolański 2019: 2018) „kobieta”, „królowa”, „dama”, „pani”. Wyodrębnienie obiektu z przestrzeni i nazwanie go pozwoliło rozwinąć tekst i pomimo widocznych braków w zasobie leksykalnym poradzić sobie z kategorią prezentatywności. Teksty osób z niepełnosprawnością intelektualną cechowały się stosunkowo niską frekwencją użycia przymiotników. Tylko jedna osoba posługiwała się podstawowymi nazwami kolorów, np.: „zielona”, „biała”, „w żółte kwiatki”, „rękawiczki białe”, „szal niebieski”. Natomiast pozostali mężczyźni nie używali nazw kolorów w ogóle. Jeden z nich użył przymiotnika oceniającego „ładna”.

Wraz z małą liczbą przymiotników w tekstach osób niepełnosprawnych intelektualnie pojawia się adekwatnie mała liczba rzeczowników. Pojęcia nadrzędne oraz abstrakcyjne występują sporadycznie, dominują zaś nazwy konkretne. Umiejętność porządkowania wiedzy i kategoryzacji zjawisk uzależniona jest zawsze od możliwości poznawczych badanych osób. Osoby z niepełnosprawnością intelektualną, zwłaszcza w stopniu znacznym, porządkują rzeczywistość w sposób indywidualny. Mężczyźni napotykali kłopoty z precyzyjnym nazwaniem desygnatów odnoszących się do królowej, np. elementów stroju (w przypadku pierwszego obrazka) oraz przedmiotów dobrze znanych z życia codziennego (naczyni, desygnatów znajdujących się na stole), w trakcie opisu obrazka sytuacyjnego. Zdarzały się również pomyłki w ich nazywaniu. Słowo „sztućce” zostało zastąpione słowem „szcztotka”, analogicznie „wieniec” został nazwany „kukłą”.

Realizacja językowej kategorii przestrzenności opisu jest sprawą niejednoznaczną. Na podstawie analizy zebranego materiału można stwierdzić, że została ona zachowana w tekstach trzech osób, u pozostałych dwóch zrealizowana została w niewielkim stopniu. To, co jest oczywiste, to brak podziału na plan pierwszy, drugi oraz tło. Nie pojawiły się nazwy stron oraz kierunków. Tylko jeden mężczyzna dokonał próby wyodrębnienia planów oraz tła: „tutaj na pierwszym tym dziadek”.

W wypowiedziach badanych dominują przyimki proste: „w”, „na”, „obok”, w jednej deskrypcji pojawił się przyimek wraz z zaimkiem „wokół niego”, oraz tylko jedno wyrażenie przyimkowe „z tyłu”. Nie odnotowano przysłówków miejsca, natomiast występuje częste użycie zaimka przysłownego „tutaj”, „tu”. Zdaniem Anety Domagały „zaimek przysłowny zajmuje miejsce, które powinno być wypełnione konkretną informacją o usytuowaniu przestrzennym przedmiotów względem siebie” (Domagała 2001: 141).

W każdym z pozyskanych tekstów zrealizowana została kategoria atemporalności poprzez użycie czasu teraźniejszego. Wyjątkowo w jednym opisie pojawiła się forma przeszła czasownika „jeść” – „jedli”. Jednostkowo pojawiły się czasowniki nazywające statyczność i niezmienność, takie jak: „jest”, „mieć”. Częściej występują czasowniki czynnościowe. Tych czasowników jest zdecydowanie więcej: „kroi”, „nosi”, „wisi”, „siedzą”, „dzieje się”, „nakłada”. Analizując użyte czasowniki, można zauważyć, iż występują one w formie trzeciej osoby liczby pojedynczej (w opisie portretu królowej) oraz w trzeciej osobie liczby mnogiej w celu nazwania czynności wykonywanych przez podmiot zbiorowy. Mężczyźni z niepełnosprawnością intelektualną nie opisywali zachowań psychicznych oraz nie informowali o emocjach towarzyszących postaciom przedstawionym na obrazkach. W deskrypcjach w formie opisu pominięte zostały nazwy emocji.

Poza użyciem czasu teraźniejszego niewiele jest innych wyrażen wskazyjących na ramę czasową opisu. W pozyskanych od osób z niepełnosprawnością intelektualną tekstach nie występują inne sformułowania w rodzaju: *teraz, w tej chwili*, które z pewnością wpłynęłyby na jasność przekazu oraz skutkowały większą liczbą informacji o tym, co dzieje się na obrazku.

Pozyskane opisy są nieuporządkowane pod względem makrostruktury. Główna przyczyna takiego stanu rzeczy może wynikać z faktu posługiwania się potocznym językiem mówionym, który ze swej definicji jest strukturą otwartą, w odróżnieniu od tekstu pisanego¹⁰. Podczas czynności mówienia zwykle brakuje czasu, aby zaplanować swoją wypowiedź na tyle, by uniknąć zbędnego chaosu. Charakterystyczne jest również to, że wiele elementów zostaje wówczas opisanych powierzchownie lub zupełnie pominiętych, co skutkuje niedostatkami informacji. W czterech tekstach możemy mówić o pojawieniu się swoistego wstępu, natomiast wyraźny sygnał końca pojawia się tylko w przypadku jednej osoby: „już”, „tyle”. Kolejną kwestią jest brak umiejętności porządkowania. Na pytanie o porę dnia, kiedy rodzina je obiad, badani mężczyźni odpowiadali np.: „w październiku”, „latem”, co unaocznia deficyty w rozumieniu i błędnym różnicowaniu sekwencji, np.: pory dnia / pory roku.

Tytuły nadawane tekstom narracyjnym przez uczestników badania były mało zróżnicowane. W różnym stopniu odpowiadały treściom opisów. Przykłady najbardziej adekwatnych to: „Wigilia”, „Rodzinne spotkanie” oraz „Spotkanie przy stole”. Mniej zgodne prezentują się następująco: „Królowna”, „Siedzi i patrzy” oraz „Elżbieta II”.

W deskrypcjach dominowały zdania proste. Osoby z niepełnosprawnością intelektualną posługują się potoczną odmianą języka mówionego, który w swojej specyfice nie pozwala na budowanie zdań rozbudowanych, bogatych treściowo. Są to krótkie, rzeczowe komunikaty, których zasób leksykalny jest ubogi z dominantą konkretnego słownictwa oraz deficytami w zakresie określeń specjalistycznych. Niepełnosprawni intelektualnie mężczyźni nie wiedzą, jak nazwać niektóre przedmioty, np.: „wieniec laurowy”, „kotary”. Wynika to z faktu niskiej frekwencji użycia tych słów w języku codziennym. W wypowiedziach zdarzają się również błędy językowe i agramatyzmy, jednak nie są one na tyle poważne, by zagrażać miały zrozumiałości komunikatu.

Podsumowując pozyskane deskrypcje, odnosimy wrażenie, iż łatwiejszy w opisie był obrazek przedstawiający „rodzinny obiad”. Wypowiedzi na temat sytuacji są dłuższe, a badani dostrzegli i opisali więcej elementów. Najprawdopodobniej wynika to z faktu, iż sytuacja przedstawiona na ilustracji jest

---

¹⁰ Różnice między językiem mówionym a tekstem pisanym wraz z bogatym stanem badań zostały przedstawione w artykule Ewy Dzieciół-Chlibiuk (2019: 327–350).

znana z własnych doświadczeń i przeżyć. Niektóre osoby trafnie zinterpretowały rzeczywistość, utożsamiając sytuację z uroczystym obiadem. Jeśli chodzi o obrazek przedstawiający „portret królowej”, to odpowiedzi pozyskane na jego podstawie udowodniły, że osoby poddane badaniu mają zarysowany w swoim umyśle obraz królowej, ale jest on pełen luk i niejasności.

Wnioski z badań

Obserwacje, które pojawiły się podczas analizy zebranego materiału egzemplifikacyjnego, dowodzą, że schematy poznawcze zawierające całościową wiedzę jednostki na temat danego obiektu i reprezentujące jego ogólne, stałe cechy (Trzebiński 2002) w postaci wypowiedzi narracyjnej, jaką jest opis, praktycznie nie istnieją w umysłach osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu znacznym. Braki w schematach skutkują tym, że w wypowiedziach nie zawsze zachowany jest odpowiedni porządek. Tak zwana „semantyka przestrzeni w języku” winna być zorganizowana poprzez: trójwymiarowość przestrzeni percepcji, odległość, graniczność i pozycję podmiotu percepcyjnego (Piętkowa 1989: 45), zaś tych elementów w prezentowanych deskrypcjach zabrakło. Porządek zachowany został poprzez zastosowanie kryterium ważności, od elementu najważniejszego (królowa, rodzina) do najmniej ważnego (por. Wolańska, Wolański 2019: 219). Badani mężczyźni dysponują bardzo ograniczonym zasobem słownictwa. „Mowa i komunikacja są skupione wokół »tu i teraz«. Język jest używany bardziej w celach komunikacji niż wyrażania myśli. Zrozumiałe są proste komunikaty werbalne i niewerbalne” (DSM-V 2015: 19). Pomimo niezwykle ubogiego repertuaru leksykalnego, wciąż są gotowi do komunikowania się z innymi i współkonstruowania dyskursu¹¹. Posługując się ograniczonym kodem językowym, są w stanie przekazywać treści pozwalające unaocznic wiedzę o rzeczywistości, w której żyją (por. Krzemińska 2012).

Wypowiedzi osób z niepełnosprawnością intelektualną na temat obrazków mogą posłużyć do badania zagadnienia interferencji gatunków mowy, np. określenia, jak duże jest podobieństwo między opisem a definicją. „Niewątpliwie interesujące wyniki może przynieść określenie relacji podobieństwa między strukturą opisu i strukturą definicji kognitywnej. Chociaż gatunki mają różny cel, ponieważ opis ma za zadanie odpowiedzieć na pytanie: jaki jest X, a definicja: czym jest X, to jednak obie wypowiedzi odwołują się w swej konstrukcji do listy właściwości przedmiotu X, prezentowanych w określo-

¹¹ Dyskursu rozumianego jako „zachowania językowe w określonym kontekście sytuacyjnym” (Shugar, Bokus 1988: 19).

nym porządku” (Witosz 1997: 133). Biorąc pod uwagę relację podobieństwa rodzinnego, opis i definicję kognitywną, można potraktować je jako teksty bliskie sobie pod pewnymi względami.

Dostrzeżone zjawiska wymagają dalszych badań, a także skłaniają do zaproponowania działań aplikacyjnych, co zostanie przedstawione w kolejnej publikacji.

Literatura

- Balachowicz J. (1995): *Konstruowanie tekstu uczniów klas II–IV na temat obrazka*. [W:] *Sprawności językowe dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim*. Red. J. Balachowicz, J. Paluszewski. Warszawa, s. 7–17.
- Bokus B. (1985): *O aktywności językowej małego dziecka i jej sytuacyjnych uwarunkowaniach*. „Studia Pedagogiczne” 48, s. 39–56.
- Bokus B. (1988): *Konstruowanie tekstu narracyjnego jako wspólne osiągnięcie dyskursu dziecko – dorosły (studium nad twórczym użyciem języka przez dziecko w roli narratora)*. [W:] *Twórczość dziecka w sytuacji zabawowo-zadaniowej*. Red. G.W. Shugar, B. Bokus. Wrocław, s. 19–50.
- Bokus B. (1991): *Tworzenie opowiadań przez dzieci. O linii i polu narracji*. Kielce.
- Borkowska A. (1998): *Analiza dyskursu narracyjnego u dzieci z dysleksją rozwojową*. Lublin.
- Ciszewska-Psujek U. (2020): *Sprawność narracyjna mężczyzn uzależnionych od alkoholu*. Nieopublikowana rozprawa doktorska napisana w Katedrze Logopedii i Językoznawstwa Stosownego UMCS pod kierunkiem dr hab. Jolanty Panasiuk, prof. ucz.
- Dereń E. (2005): *Opis a opowiadanie: typowe słownictwo szkolnych form wypowiedzi*. „Nauczyciel i Szkoła” nr 3–4(28–29), s. 145–159.
- Dobrzańska T. (1992): *Gatunki pierwotne i wtórne. (Czytając Bachtina)*. [W:] *Typy tekstów*. Red. T. Dobrzańska. Warszawa.
- Domagała A. (2001): *Kategorie generujące opis i ich realizacja u osób upośledzonych umysłowo*. [W:] *Zaburzenia mowy*. T. 1. Red. S. Grabias. Lublin, s. 133–148.
- Domagała A. (2015): *Narracja i jej zaburzenia w ośpieniu alzheimerowskim*. Lublin.
- Dudzik A. (2008): *Struktura opowiadań tworzonych przez dzieci dwuipół- i trzypółletnie w interakcji z dorosłym*. „LingVaria” nr 1(5), s. 238–247.
- Dzięcioł-Chlibiuk E. (2019): *Realizacja struktury opisu na podstawie wypowiedzi ustnych i pisanych osób z uszkodzonym słuchem*. „Logopedia Silesiana”. T. 8, s. 327–350.
- Galilej C. (2017): *Językowo-semantyczno-pragmatyczne wyznaczniki opisu, opowiadania i rozważania w XVII-wiecznych koledach Jana Żabczyca*. „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Linguistica” 51/1, s. 161–176, <<http://dx.doi.org/10.18778/0208-6077.51.01.11>>, dostęp: 15.01.2023.
- Grabias S. (2021): *Wypowiedź jako narzędzie w diagnozie i terapii logopedycznej. Dialog, opowiadanie, opis*. [W:] *Narracja w diagnozie i terapii logopedycznej*. Red. A. Maciejewska. Siedlce, s. 13–29.
- Grabias S., Kurkowski M., Woźniak T. (2002): *Logopedyczny test przesiewowy dla dzieci w wieku szkolnym*. Lublin.
- Hamon Ph. (1972): *Qu'est-ce qu'une description?* „Poétique”, s. 465–485.
- Hamon Ph. (1983): *Czym jest opis?* Przekład A. Kuryś, K. Rytel. „Pamiętnik Literacki” z. 1, s. 195–220.
- Jęczeń U., Rękawek O. (2023): *Ocena sprawności językowej, komunikacyjnej i grafomotorycznej na przykładzie opisu. Studium przypadku ucznia z niepełnosprawnością intelektualną*

- w stopniu lekkim. „Logopaedica Lodziensia” 7, s. 49–66, <<https://doi.org/10.18778/2544-7238.07.04>>, dostęp: 29.01. 2023.
- Jęczeń U., Sroka M. (2023): *Współtworzenie tekstu narracyjnego przez dziecko i osobę dorosłą w zespole Pradera-Williego i zespole Downa. Studia dwóch przypadków*. „Logopedia” 52(2), s. 225–247.
- Kaczorowska-Bray K. (2012): *Zaburzenia komunikacji językowej w grupie osób z niepełnosprawnością intelektualną*. [W:] *Diagnoza i terapia logopedyczna osób z niepełnosprawnością intelektualną*. Red. J. Bleszyński, K. Kaczorowska-Bray. Gdańsk, s. 36–64.
- Kaczorowska-Bray K. (2017): *Kompetencja i sprawność językowa dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu znacznym, umiarkowanym i lekkim*. Gdańsk.
- Kościelska M. (1995): *Oblicza upośledzenia*. Warszawa.
- Kozłowska M. (2021): *Narracja u dzieci i młodzieży z padaczką*. Nieopublikowana rozprawa doktorska napisana w Katedrze Logopedii i Językoznawstwa Stosowanego UMCS pod kierunkiem dr. hab. Tomasza Woźniaka, prof. ucz.
- Kozera-Wierchoś M. (2015): *Narracja w upośledzeniach umysłowych. Na podstawie zachowań językowych dzieci z zespołem Downa*. Nieopublikowana rozprawa doktorska napisana w Zakładzie Logopedii i Językoznawstwa Stosowanego UMCS pod kierunkiem prof. dr. hab. Stanisława Grabiasa.
- Krauz M. (2001): *Przeformułowanie tematu w tekście opisu*. [W:] *Stylistyka a pragmatyka*. Red. B. Witosz. Katowice, s. 378–387.
- Kryteria Diagnostyczne z DSM-V. Desk Reference*. Wrocław 2015.
- Krzemińska D. (2012): *Język i dyskurs codzienny osób z niepełnosprawnością intelektualną*. Gdańsk.
- Maciejewska A. (red.) (2021): *Narracja w diagnozie i terapii logopedycznej*. Siedlce.
- Michalik M. (2006): *Diagnozowanie kompetencji lingwistycznej ucznia szkoły specjalnej*. Kraków.
- Mirecka U., Kowal E. (2018): *Realizacja fonemowo-sylabowej struktury wyrazów w mowie dzieci z niepełnosprawnością intelektualną*. „Logopedia” 47/1, s. 15–38.
- Nadolska H. (1995): *Kompetencja narracyjna uczniów na różnym poziomie inteligencji: przejawy – uwarunkowania – tendencje rozwojowe*. Białystok.
- Nagajowa M. (1990): *ABC metodyki nauczania języka polskiego dla początkujących nauczycieli*. Warszawa.
- Nartowska H. (1980): *Opóźnienia i dysharmonie rozwoju dziecka*. Warszawa.
- Ostaszewska D. (1991): *Organizacja tekstu a problem gromadzenia i scalania jego informacji*. Katowice.
- Piętkowa R. (1989): *Funkcje wyrażeń werbalizujących kategorie przestrzenne (na materiale współczesnej poezji polskiej)*. Katowice.
- Pluta-Wojciechowska D. (2011): *Mowa dzieci z rozszczepem wargi i podniebienia*. Kraków.
- Rakowska A. (1997): *Struktura słownictwa wypowiedzi mówionych dzieci lekko upośledzonych umysłowo (na materiale list frekwencyjnych)*. [W:] *Sprawności językowe. Człowiek niepełnosprawny w społeczeństwie*. Red. J. Ożdżyński, T. Rittel. Kraków, s. 355–363.
- Rakowska A. (2003): *Język, komunikacja, niepełnosprawność intelektualna. Wybrane zagadnienia*. Kraków.
- Shugar G.W. (1975): *Konstruowanie tekstów w ramach epizodów werbalnych jako forma aktywności językowej dziecka we wczesnym okresie nabywania języka*. „Psychologia Wychowawcza” z. 4, s. 465–485.
- Shugar G.W. (1995): *Dyskurs dziecięcy. Rozwój w ramach struktur społecznych*. Warszawa.
- Shugar G.W., Bokus B. (1988): *Twórczość językowa dziecka w sytuacji zabawowo-zadaniowej*. Wrocław.
- Sierotwiński S. (1986): *Słownik terminów literackich. Teoria i nauki pomocnicze literatury*. Wrocław.
- Skwarczyńska S. (1954): *Wstęp do nauki o literaturze*. Warszawa.

- Sławiński J. (2000): *Próby teoretycznoliterackie*. Kraków.
- Szpyra K. (2023): *Kompetencja narracyjna u dorosłych osób z mózgowym porażeniem dziecięcym*. Niepublikowana rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Danuty Pluty-Wojciechowskiej, Uniwersytet Śląski.
- Tarkowski Z. (1999): *Zaburzenia mowy dzieci upośledzonych umysłowo*. [W:] *Logopedia. Pytania i odpowiedzi. Podręcznik akademicki*. Red. T. Gałkowski, G. Jastrzębowska. Opole, s. 489–495.
- Trzebiński J. (2002): *Narracja jako sposób rozumienia świata*. Gdańsk.
- Wątopek A. (2014): *Kompetencja językowa uczniów z lekką niepełnosprawnością intelektualną*. Kraków.
- Wilkoń A. (2000): *Spójność i struktura tekstu*. Kraków.
- Witosz B. (1996): „Anarchiczna” struktura opisu? [W:] *Tekst i jego odmiany*. Red. T. Dobrzańska. Warszawa, s. 19–30.
- Witosz B. (1997): *Opis w prozie narracyjnej na tle innych odmian deskrypcji. Zagadnienia struktury tekstu*. Katowice.
- Wolańska E., Wolański A. (2019): *Formy podawcze narracji, opisu i argumentacji w ujęciu systemowo-funkcjonalnej analizy dyskursu*. „Prace Językoznawcze” XXI/2, s. 211–225. DOI 10.31648/pj.3921, dostęp: 29.01.2023.
- Woźniak T. (2005): *Narracja w schizofrenii*. Lublin.
- Zalewski T. (1992): *Opóźniony rozwój mowy*. Warszawa.

